

2. výpočetní techniky,
3. laboratoře operačního výzkumu (tým specialistů).

Všechny důležitější pojmy a úvahy jsou v práci velmi přehledně a instruktivně doplněny schémata, což zvyšuje didaktickou hodnotu. Na několika místech se vyskytují nepřesnosti nebo špatné, nepřesné nebo žádné odvolávky na citované dílo (např. s. 82 — Zemánek).

V závěru knihy, nazvané *Quo vadis — neboli kybernetika nemůže dělat zázraky* autoři znovu opakují tezi, která prolíná celou prací, že totiž kybernetika je speciální věda a nikoli věda univerzální, nebo dokonce filozofie. Myslím, že s tímto hodnocením lze bezesporu souhlasit, ovšem s uvědoměním si jistého dosti obecného metodologického významu zejména teoretických partií značně heterogenního celku zvaného kybernetika.

Knihu uzavírá doslov J. Zemana věnovaný kritice idealistických koncepcí v kybernetice, zejména ve vztahu k pojmu informace. Zeman v něm dochází k závěru, že „objektivní idealismus chápe informaci jako ideální formu nebo ideu, a pokud uznává její existenci i u objektů neživých nebo nenadaných vědomím, chápe tyto objekty jako tvůrce nějakého vyššího „informačního“, tj. duchovního principu.

Subjektivní idealismus, zejména pozitivismus, chápe informaci jako konvenční nebo subjektivní symbol či znak, kdy informaci ve vnější realitě nic objektivního neodpovídá. Pokud pak uznává existenci informace mimo lidské vědomí, tj. zejména u strojů, chápe ji jako pouhou matematickou formu, algoritmus atp., jež jsou konečnou opět produkovanou člověkem nebo jsou chápány na mechanistickém základě. Tak se tu filozofický přístup redukuje na formálně logický, matematický, lingvistický nebo technicko-mechanický“ (s. 148–9).

Ivo Zapletal

Lucien Sève: Marxismus a teorie osobnosti

Praha, Svoboda 1976, 550 s.

V posledních desetiletích se psychologie vyznačuje neobvyklým vývojovým paradoxem: rychle postupuje ve studiu svého předmětu, aniž však dosud ví, v čem tento předmět spočívá. Vysvětlení tohoto stavu může podat pokus o důsledné využití myšlenek klasiků marxismu a některých významných, zvláště francouzských a sovětských psychologů k výstavbě obecné teorie osobnosti. Takový pokus si předsevzal Lucien Sève ve své práci *Marxismus a teorie osobnosti*, vydané v roce 1972 v Paříži (Éditions sociales) a přeložené u nás v roce 1976 podle doplněného vydání z roku 1974. Výsledné údaje autora — filosofa — o psychologii si zasluhují pozornost ve všech vědních oborech, které se zabývají osobností, a mají metodologickou platnost pro veškeré zkoumání společenské skutečnosti.

Každá konkrétní psychologie v běžném smyslu hledá tajemství lidské psychiky právě tam, kde se nemůže nalézat, totiž v individuích. Ve smyslu šesté teze o Feuerbachovi mohou však být struktura i vývoj osobnosti postiženy pouze v jejich hromadném výskytu jako souhrny společenských vztahů. To je také výchozí autorova myšlenka, zakotvená ve zjištění, že definiční problémy v samotné sféře psychologie jsou nejen nevyřešené, ale zřejmě přímo neřešitelné. (Překlad recenzované práce ve Verlag marxistische Blätter, Frankfurt a. M. 1972, formuluje proti českému problému vyhoceněji.) Ve shodě s názorem, podle něhož personalistické či charakterologické ideologie jsou jen adaptačními rysy určitých společenství, ukazuje autor, že psychologie dosud neobjasnila vztahy mezi fyziologickými a historickými ani mezi společenskými a jedinečnými aspekty osobností. Vědy o chování nejsou schopny postihnout osobnost, psychologie osobnosti není s to analyzovat její chování.

Marxistická redefinice základních psychologických pojmů musí podle autora začít již u pojmu potřeba. Lidské potřeby nelze vysvětlit z předpokládané předsociální přirozenosti, jak se o to téměř bez výjimky snaží nemarxistická psychologie, ale právě jen z vývojově vyšších produktů lidských dějin. Stále přetrvávající iluzorní schéma potřeba — aktivita — potřeba je nutné nahradit schématem aktivita — potřeba — aktivita. Pouze pochopení prvotnosti produkce před konsumpcí umožňuje vysvětlit rozšířenou reprodukci aktivity. V psychologii to znamená oprostit se od nedialektických představ homeostázy, trvalých vzorů chování nebo rolí jako určujících prostředků výkladu osobnosti.

V psychologii již tradiční protipostavení jedince a prostředí je pouze odvozenou formou prvotního rozporu, v němž se nachází společnost sama se sebou. Tento obor nedosáhne plné vědecké zralosti a nepřestane působit dojmem epistemologické neu-

rózy. dokud se nebude zabývat základními epistemologickými či gnoseologickými problémy, a tedy filozofií. Požadavek postavit se na pozice dialektického materialismu, vycházející ze zjednodušující představy, že zásady tohoto učení obsahují budoucí vědecké pravdy, je však poplatný hegelianské iluzi o odvoditelnosti konkrétního z abstraktního, a tudíž nesplnitelný. Adjektivum marxistická neznamená v případech psychologie. stejně jako v případech jiných vědních oborů, podle autora nic jiného, než vědecká a praxí ověřovaná.

Dialektický materialismus poskytuje psychologii nikoli konkrétní poznatky, ale zásadní gnoseologické vodítko pro zformování skutečně vědecké, na budoucnost zaměřené a s praxí účinně propojené teorie osobnosti. V tomto smyslu se nejedná o ustavení marxistické psychologie, ale o rozvoj důsledně marxistického pojetí a užití psychologie. Názory psychologů tvrdících, že psychologie nechová tajemství člověka, neboť toto tajemství není prostě psychologické povahy, a že výsady vlastnictví tohoto tajemství, na němž je psychologie závislá, požívá sociologie, upřesňuje autor v úvaze o historickém materialismu jako základu věd o člověku. Psychologie osobnosti nemůže však vzhledem k nejistotě o svém vlastním předmětu sama určovat svůj vztah k marxismu. Možný je pouze opačný směr, vycházející z vymezení vztahu marxistů k psychologii. Jakýkoli jiný přístup vyúsťuje v revizi marxismu a jeho adaptaci té či oné psychologické ideologii.

Autův podrobný rozbor pojetí člověka u klasiků marxismu v hlavních fázích vývoje historického materialismu naznačuje, že dialektické převrácení spekulativní psychologie je základem vzniku celého systému vědních oborů či podoborů, jejichž předmětem je psychika lidských jedinců. Náznak nezbytnosti ustavit nikoli jednu obecnou psychologii, ale soustavou teorií historických forem individuality, forem potřeb, výrobních činností i spotřeby, v jejím sepětí s teorií konkrétního jedince překvapivě předjímá současné názory některých teoretiků psychologie. Odmítnutí psychologizace společnosti předpokládá nikoli vyloučení jedinců, ale jejich socializaci jako historických produktů. Zmíněná teze o Fieberbachovi, v níž souhrn společenských vztahů není ztotožňován s individuem, ale s lidskou podstatou, se opakuje v pozdější Marxově formulaci, podle níž společenské vztahy jsou stránkami rozvoje společenského individua.

Předmětem historického materialismu nejsou individua, nýbrž individualita. Formy individuality, jejichž podstata tkví ve společenských vztazích, však existují v individui, jejichž životní proces determinují. Individuální existence je rozpornou reprodukcí takové podstaty. Objev paradoxní okliky, již lze dojít k postizení individua odmítnutím substantializace lidské podstaty, a uznáním mimostředního či vztazného postavení osobnosti, nelze však v psychologii dovršit pouhou proklamací určujících společenských faktorů, působících na již předem se přirozeně vyskytující individuum. Těžištěm skutečně vědeckého rozpracování teorie osobnosti je podle autora marxistická analýza práce – v psychologické teorii dosud zcela ignorované spojitosti lidských schopností a rozvoje výrobních sil, jednoty protikladných stránek produktu v osobnosti výrobce i návaznosti vývoje lidských osobností a výrobních vztahů.

Vztahové pojetí osobnosti řeší též tradiční problém lokalizace psychologie mezi fyziologií a sociologií. Psychické reakce a chování jsou perspektivně předmětem psychobiologie, předmětem psychologie jsou právě společenské vztahy projevující se v chování konkrétních jedinců. Nikoli však v tom, co toto chování zvenku jako prostředí podmiňuje, ale v tom, co jedinci vytvářejí ve společnosti souběžným rozvojem společenských faktorů a individuálních osobností. Společenské vztahy mezi projevy chování představují základní struktury individuálního života. Primát psychologické konceptualizace nepostihující tyto vztahy, které samy o sobě nemají psychologickou formu, je proto nutné v teorii osobnosti radikálně převrátit. Teprve takové pochopení psychologického významu společenských vztahů, obdobné vyčlenění výrobních vztahů z přírodního prostředí a technických podmínek v politické ekonomii, umožňuje podle autora definovat osobnost jako živý systém společenských vztahů mezi projevy chování.

Vývojové zákony osobnosti lze odvodit ze základních rozporů osobního života – rozporů mezi společenskou a soukromou činností, abstraktní a konkrétní osobností, osobní spotřebou a reprodukcí pracovní síly atd. Vývojově vyšší struktury osobnosti je přitom možné postihnout jen v rámci skutečné ekonomické vědy o socialismu a formách individuality, vzniklých z tohoto nového typu společenských vztahů. Opět tedy teprve vědomí mezi vlastního oboru v běžném smyslu vědy o chování umožňuje psychologii zkoumat historické přeměny struktur osobnosti v souvislosti s řádem vztahů, který je do chování zaváděn na základě zapojení individuální aktivity ve společenském světě, který se v tomto zapojení reprodukuje a z projevů chování subjektu činí nakonec určité společenské formace.

Individuum je jedinečné právě v tom, co má jeho osobnost podstatně společenského, a v tom, co má podstatně jedinečného, je naopak společenské. Stejně jako psychologii nehrozí pohlcení fyziologií, nehrozí jí toto nebezpečí ani ze strany sociologie. Předmětem sociální psychologie je chování, nikoli však jako neurofyziologická reakce, ale jako společenská činnost. Tento obor stojí před dosud nepřekonaným paradoxem požadavku zkoumat konkrétní individuum jako obecný a abstraktní předmět. Nedialektická představa obecného individua vychází z předpokladu existence nikoli sice předsociální, avšak mimohistorické přirozenosti společenského člověka a je založena na oddělení jedinečnosti a společenskosti. Iluze, že lidská podstata má od počátku psychologickou formu izolovaného jedince, naráží na vlastní logické vyústění takové psychologizace společnosti: lidé jsou si navzájem podobní právě v jedinečnosti každého z nich.

Sociální, kulturní, historická i srovnávací psychologie může vyřešit tyto epistemologické problémy opět pouze zkoumáním skutečně historických, ve společenských vztazích zakotvených forem individuality. Společenská teorie psychologické osobnosti může překonat paradox individuality, v němž podstatná jedinečnost individua je jako obecný, společenský fakt rozmanitosti zároveň nepodstatná, i paradox lidství, které ve své podstatě nemá lidskou formu, jen ve spojení teorie individuality s teorií individua. Představa o základní prioritě společenských forem psychiky před individuálními je přitom rovněž idealistickou psychologizací společnosti. V materialistickém pojetí je psychologická forma lidské podstaty projevem konkrétní individuality a jen v ní původně existuje.

Osobnost se ve vlastním smyslu této psychologické formy vyznačuje biologickým základem, redukovanosť vlastního obsahu vzhledem k bohatství objektivní lidské podstaty a fungováním specifických regulativních struktur, jež nemají svůj homologický protějšek ve strukturách společenských. Individuální systém aktivit se informuje o společenské skutečnosti, představující zákonitě nutnou matici aktivity. Ta vtiskuje individuum objektivně determinované sociální charakter. Teprve pochopení lidské podstaty jako vztahu implikujícího vnitřní logiku jejího vývoje, jako objektivního projevu obecného ve formě existence zvláštního či jedinečného, dává tedy základ vědě o individuálu.

Teorie konkrétního individua se nemůže opírat o substantiální model, nýbrž o topologii, o teorii vztahů a procesů, v nichž se vytváří konkrétní osobnost. Z tohoto hlediska představuje osobnost systém procesů organizovaný v čase. Individuace člověka, nabývání osobitých zvláštností probíhá v sepětí společenské exteriority, zakládá neomezený rozvoj skutečné lidské podstaty, s přirozenými i společenskými omezeními jedince, v jejichž důsledku si může tuto podstatu osvojovat pouze prostřednictvím společenské, na jeho psychice nezávislé dělby. Právě potenciální schopnost psychologie zformovat teorii osobnosti a její vymezení jako vědy o konkrétním individuu odlišuje potom tento obor od sociologie a společenských věd obecně.

Má-li být psychologie osobnosti vědou o reálném životě jedince, normálního lidského individua chápaného v celku jeho psychické struktury i vývoje, musí přistupovat ke svému předmětu zásadně odlišným způsobem, než tomu bylo dosud. Základními pojmy takového přístupu jsou podle názoru autora akty, včetně jejich důsledků pro společnost, i vlastnosti a životopis jedince. Základní metodou jejich výkladu se místo běžné typologie stává topologie. Akty se rozdvíhají v manifestaci a v produkci schopností, které jsou v psychologickém smyslu zprostředkujícím článkem mezi produktem a potřebou. Nejdůležitější progresivní funkcí osobnosti je přitom právě rozvoj schopností jedince.

Základní struktura aktivity či infrastruktura osobnosti je dána časovým rozvrhem všech psychologicky produktivních aktivit. Nadstavba či superstruktura osobnosti je dána rozložením aktivit regulujících produkci a reprodukci osobnosti. Rozpory mezi internalizovanými spontánními a volnými regulacemi i psychologické neuvědomění vyplývají opět z charakteru společenských vztahů, determinujících rozvrh produktivních aktivit. Reálný časový rozvrh aktivit zakládá v konfrontaci s vnitřními psychologickými vývojovými zákonitostmi nejhlubší, sociálně determinovanou a zároveň konkrétně individuální dynamiku osobnosti.

Práce *Marxismus a teorie osobnosti* se souběžně zabývá, jak vyplývá z její celkové koncepce i samotného názvu, dvěma tématy — reprodukcí marxistického pojetí člověka a konstruktivním zformováním základů teorie osobnosti. První téma vyúsťuje v závěrečné úvaze o dialektickém překonání antropologie, druhé v návrhu hypotéz marxistického zkoumání osobnosti. Práce je rozsáhlá, obsahuje značné množství polemik s jinými nemarxistickými i marxistickými autory a bohatý odkazový materiál. Právě pro tyto své vlastnosti však vyvolává otázku, zda je takové vedení témat, mnohdy nedostatečně přesvědčivé propojených a nezřídka se opakujících, nezbytné k dosažení cíle, jenž si autor předsevzal.

Reprodukce vývoje marxismu je velmi cenná a podnětná, vzhledem k rozsahu pasáží, které se přímo netýkají teorie osobnosti, však vzbuzuje dojem, že by mohla být publikována též samostatně. Poněkud defenzivní charakter vypovědí, předvídajících možné zkreslení smyslu, by tradiční psychologie vysvětlila podmíněností politicko-ideologickým prostředím jejich vzniku. Spolu se zaměřením použitého materiálu by tento vliv mohl zdůvodnit i téměř výlučné traktování problematiky osobnosti v rámci kapitalistické společnosti. Nedostatek podrobnějších úvah o postavení jedince za socialismu má za následek, že většina vypovědí o struktuře a vývoji osobnosti má spíše negativní vyústění. V rozporu s metodologickými požadavky marxismu je zde vývojově vyšší vykládáno z nižšího.

Na základní, již v úvodu nastolenou otázku předmětu psychologie osobnosti neposkytuje recenzovaná práce jednoznačnou odpověď. Je příznačné, nikoli ovšem pouze pro autora, ale pro jím samým konstatovaný stav v tomto vědním oboru, že ani v této práci není provedeno dostatečné rozlišení pojmů člověk či lidé, individuum a osobnost. Tyto pojmy jsou střídavě používány ve smyslu konečných jednotek zkoumání, postavených proti společnosti nebo přírodě, a ve smyslu rámcových předmětů, dále zkoumatelných ve svých vnitřních strukturách a vývoji. Je rovněž překvapivé, že v práci není podrobněji rozpracována ani definice osobnosti, ani teorie individua.

Neúplné splnění příslibu, obsaženého v druhé části názvu práce, zatemňuje kompetenci, kterou autor přisuzuje filozofii a jednotlivým vědním oborům při rozpracovávání teorie osobnosti. Není jasné, zda teorií individuality se má zabývat historický materialismus nebo v návaznosti na něj politická ekonomie, sociologie a další společenské vědy. Stejně tak není jasné, zda teorií individua se má zabývat výlučně psychologie, neboli zda se jedná spíše o psychologickou teorii osobnosti či o starší teorii psychologické osobnosti. Hranice mezi psychologií osobnosti, sociální psychologií a sociologií zůstává i při nesporné oprávněnosti kritiky sociálně psychologických přístupů rovněž nejasná.

Přes tyto koncepční výhrady je však záměrem této recenze alespoň v zjednodušující stručnosti reprodukovat ty myšlenky autora, které se bezprostředněji dotýkají teorie osobnosti, a právě tak poukázat na značný teoreticko-metodologický přínos uvedené práce.

Jan Vlášil